

ŞİDDET DOĞADAN DEĞİL

"Yılın en iyi basın fotoğrafı ödülü (1996 /Francesco Zizola) - Angola'daki iç savaşta öldürülen ve çok içinde yaşayan küçük çocuklar."

Yıllardır tanık olduğumuz sıcak gündemler uluslararası barış düşüncesini her geçen gün biraz daha derinlerine gömüyor hayallerimizin. Savaş mağduru gözlerden akan her gözyaşı ister istemez aynı soruyu getiriyor akıllarımıza: "Böylesi bir nefret ve saldırganlık insan doğasının bir parçası olabilir mi?" Evrildiği süreç içerisinde üst düzey bilişsel yetiler kazanan insanoğlunu, bu yetileri öldürmeye programlanmış teknolojik silahlar ve bombalar üretmeye iten güç doğadaki biricik amaç olan hayatta kalma çabasını aşırıyor gibi. Böylesi bir hırsın nedenlerine inebilmek, insanın nefret ve saldırganlığını anlayabilmek kolay değil. Zira insanın biyolojik ve psikolojik sistemlerinin etkileşimli karmaşıklığı bu konuda da set örüyor kuramların önüne. Hormonların, güdülerin, dürtülerin, deneyimlerin, sosyal koşulların, bilişsel işleyişlerin doğurduğu bir etkileşim sözünü ettiğimiz. Kimi zaman en güçlü aşk ve sevgiye, kimi zamansa vahşetle noktalanmış nefret ve saldırganlığa salık verebilen güçlü bir etkileşim...

Gruplaşma ve "Taraf" Oluşumu

İnsanı anlayabilmek, ona dair bir soruya yanıt verebilmek için öncelikle insanın dünyayı nasıl algıladığını ve anlamaya çalıştığını incelemek gerekiyor kuşkusuz. Dış dünyanın insan zihnindeki temsilinin nasıl olduğu sorusuna bizi binlerce yıllık bir felsefe birikimine, daha sonrasındaysa yarım asrı aşan deneysel psikoloji tarihine çağırıyor. Bu geniş bilgi dağarcığı ve bulgular öyle gösteriyor ki dış dünyayı, nesnelere belli sınıflara yerleştirerek algılıyoruz. Bu nedenle de yeni bir nesne örneğiyle karşılaştığımızda, onu anlamamız ve algılamamız belli bir süre alıyor; ta ki onu da bir gruba dâhil edene dek. İşte, kendi sos-

yal kimliğimizi ve diğerlerini de zihnimizde gruplandırarak yaparak anlamlandırıyoruz.

Doğamızda dünyayı siyah-beyaz keskinliğinde "biz" ve "onlar" olarak ikiye ayırma eğilimi öyle güçlü ki, bilim dünyası yıllarca bunun biyolojik bir gereksinim olup olmadığını tartışıyor. 1970'lerde ise, Tajfel ve Turner önyargılara dair literatürdeki en güçlü kuramlardan birini ortaya atıyor: "Sosyal Kimlik Kuramı". Bu kuram, insanların belli gruplara dâhil olarak öz güvenlerini yüksek tuttuklarını, diğer gruplara karşı ise önyargılar geliştirdiklerini savunuyor. Kuramın 3 çekirdek düşüncesi: Gruplandırma, kimlik belirleme ve sosyal karşılaştırma. Gruplandırma, din, ırk, kültür, dil gibi sosyal yapı öğeleri üzerinden yapılabileceği gibi, göz rengi, boy uzunluğu gibi tamamen fiziksel özellikler temel alınarak da gerçekleştirilebilir. Kişiler, yaptıkları gruplandırmalar çerçevesinde kendilerini bir grubun üyesi olarak algılamaya başladıkları zaman ise bu grubun içinde kendilerine kişisel ve sosyal bir kimlik belirliyorlar. Ait oldukları gruba özdeşleşecek davranışlarda bulunup, o grubun fikirlerini benimsiyorlar. Örneğin, fanatik bir futbol takımı taraftarı tuttu-

İnsanın doğasında dünyayı siyah-beyaz keskinliğinde "biz" ve "onlar" olarak ikiye ayırma eğilimi çok güçlü.

ğu takımın kazandığı her maç kendi başarısı gibi benimseyebilir. Son aşama ise sosyal karşılaştırma. Gruplar, kendilerini diğer gruplarla karşılaştırdıklarında, olumlu özelliklerini ön plana çıkaracak alanlara yoğunlaşır, öz güvenlerini arttırmaya çalışır. Sosyal statü açısından daha düşük gruplar ise kendilerinden daha iyi durumdaki gruplarla aralarındaki açığı olduğundan küçük algılıyorlar. "Biz" ve "onlar" ayrımındaki tutumlarımız için çok basit bir örnek verelim: İçinde bulunduğumuz gruptan biri gözlük takıyorsa onun zeki ve çok okuyan biri olduğunu düşünebiliriz; karşı gruptan gözlüklü bir başkasını ise "çirkin" olarak yorumlayabiliriz. İşte, nefrete, kavgalara ve savaşlara giden yolda atılan ilk adımlar diyebiliriz bu gruplaşmalara. "Biz" ve "onlar" ayrımından bahsedene bu kuram, önyargıların oluşumunu kişilerin farklı sosyal kimlikler içinde sınıflanarak "taraf" algıları geliştirmelerine bağlıyor.

Saldırganlık, Gerçekten de İnsan Doğasına Ait Bir Vazgeçilmez mi?

Çatışmaların taraflarını belirleyen grup oluşumlarına dair "Sosyal Kimlik Kuramı"na kısaca bir göz attıktan sonra, konu başlığımızın belki de en can alıcı noktasına geliyoruz: "Saldırganlık". Saldırganlık, karşı taraftan herhangi bir kışkırtma görmeksizin ilk saldırı hamlesini gerçekleştirme olarak tanımlanıyor. Saldırganlığın insan doğasının bir parçası mı, yoksa öğrenilmiş sosyal bir davranış mı olduğuna dair öne sürülen fikirlerse farklı bakış açılarıyla çeşitleniyor. İnsandaki saldırganlığı anlamaya yönelik 5 temel yaklaşım bulunuyor. Bu yaklaşımlardan ilki, insanları hayvanlar âleminin bir parçası olarak ele alıp saldırganlığın kökenini evrimsel sınıflandırma çalışmaları ışığında arayan etolojik yaklaşım. Bu yaklaşımın öncülerinden Konrad Lorenz'e göre saldırganlık, canlıları hayatta tutmaya yönelik bir dürtü. En güçlüyü ayakta tutup, genç nesilleri koruyarak türlerin doğadaki dağılım dengesini sağlayan bir kuvvet. İçimizde sürekli bir birikim halinde bulunan bu saldırganlık dürtüsü bir şekilde tatmin arıyor. Lorenz, doğadaki etobur hayvanların, birbirlerine zarar vermedikleri bir takım ritüel dövüşlerle bu enerjilerini boşaltabildiklerini, insanların ise etobur hayvanlar ailesine ait olmadıklarından söz konusu ritüel dövüşler gibi saldırganlığı bastırma koruma mekanizmalarına sahip olmadıklarını savunuyor. Oysa silah teknolojisindeki gelişim, bizleri çelişkiye itiyor. Doğal yoldan saldırganlık dürtülerimizi inhide edecek herhangi bir koruma mekanizmasından yoksun bir durumdayken, elimizde herhangi bir etçilin öldürme gücünden çok daha fazlasını bulduruyoruz. Bu dengelessiz durum, bizi kendi türümüzdekilere zarar verme davranışına sürüklüyor. Kısacası, doğada türlerin kendilerini korumaları için evrilmiş olan saldırganlık dürtüsü, akıllı beyinlerinin ürettiği silah teknolojisi dolayısıyla insan türünün kendi kendisine zarar vermesine neden olan bir dürtü haline

Freud'un kuramındaki ölüm iç güdüsüne verdiği ad olan "Thanatos", Yunan mitolojisinde ölümün kişileştirilmiş sureti.

geliyor. Lorenz'e yöneltilen en büyük eleştiriye, saldırganlığı salt bir dürtü olarak ele alıp, sosyal yapıyı göz ardı etmesine dair. Çünkü insanları da içine alarak tüm hayvanlar âleminde, ihtiyaçları ve çevreleri arasında köprü görevi gören sosyal bir yapının varlığından söz ediliyor. Özellikle de içerdiği şiddet dozu yüksek saldırganlıkların sosyal yapı incelenerek çözümlenebileceği düşünü- lüyor.

Saldırganlığın nedenlerini ortaya koymaya yönelik ikinci yaklaşımsa psikoterapisel yaklaşım. Psikoterapisel yaklaşım kendi içinde de çeşitlenmeler gösteriyor. Sigmund Freud ve Erich Fromm bu yaklaşımda adı geçen önemli temsilcilerden. Freud, tüm canlıların birbirleriyle yarışan iki temel içgüdü sahibi olduğunu düşünüyor: Yaşam içgüdü- sünü (Eros) ve ölüm içgüdü- sünü (Thanatos). Ölüm içgüdü- sünü canlının kendisini yok ederek hayatın getirdiği rahatsızlıklardan kurtulmasına yönelik çalışırken yaşam içgüdü- sünü, onu koruma görevi üstlenerek ölüm içgüdü- sünüyle çatışıyor. Bu iç çatışma sonucunda yaşam içgüdü- sününe yenik düşen ölüm içgüdü- sünü kendisini dışa yönelik bir saldırganlık, yönetme ve güç sahibi olma arzusu şeklinde yansıtıyor. Kısacası Freud'un kuramında saldırganlık, her zaman olumsuz ve zarar verici bir dürtü olarak yer alıyor. Davranışlarımızın ölüm ve yaşam içgüdüleriyle yönlendirildiğine inanılıyor.

İnsandaki saldırganlığın her zaman zararlı olmayabileceğini vurgulayan Fromm ise, saldırganlığı zararlı ve zararsız olmak üzere iki çeşide ayırarak Freud'dan farklı bir noktaya oturuyor. Fromm, canlıların kendilerini korumaya yönelik dürtüsel olarak doğalarında barındırdıkları saldırganlığı zararsız görüyor. Ancak karaktere yerleşmiş ve insan arzularının bir sonucu olan saldırganlığın zarar verici boyutlara ulaştığını düşünüyor. Böylesi tehlikeli saldırganlıkların öç ya da haz almaya yönelik sadistik (başkaları üzerinde kontrol sahibi olma arzusu) ya da mazoşist (başkalarının egemenliği altına girme arzusu) formlarda görülebileceğine de parmak basıyor.

Sosyal Yapı ve Kültürün Saldırganlıktaki Payı

Saldırganlığı, canlının içinde sürekli birikerek salınvermesi için tatmin arayan bir akışkana benzeten Lorenz ve Freud'un dürtü kuramlarının göz ardı ettiği sosyal etki, aslında savaşların ardında yatan en büyük etmenlerden biri. Saldırganlığın büyük ölçüde sosyal çevredeki koşulların, ödül ve cezalarla öğrenilmiş deneyimlerle tetikle-

nebileceğine dikkat çeken ve adı Bandura ile anılan "Sosyal Öğrenme Kuramı" saldırganlığa yönelik 3. temel yaklaşım. Bu yaklaşımda insanın doğasına ait nefret ve saldırganlık hisleri inkâr edilmiyor olsa da, bu hislerin davranışa dökülmesinde sosyal öğrenmelerin, dolayısıyla da "dış" etmenlerin etkili olduğu savunuluyor. Gerek kendi deneyimlerimizden elde ettiğimiz çıkarımlar gerekse televizyon, sinema ya da diğer medya araçlarında gözlemlediklerimiz, şiddet içeren davranışların sonunda ödüllendirildiğini dikte ettiğinde saldırganlık, kendisini sosyal yolla öğrenilmiş bir davranış olarak ister istemez gösteriyor. Peki, yaşıntısını hedefler belirleyerek ve bu hedeflere ulaşmaya çalışarak düzene koyan insanoğlu, bu yolda başarısızlığa uğrarsa, hayal kırıklığının bedeli ne olur? Yanıt, saldırganlığa dair ortaya atılmış 4. ve son zamanlarda en fazla tartışılmalı kurama götürüyor bizi: "Engellenmişlik-Saldırganlık Kuramı". Yoksun bırakılmışlıklar, eşitsizlikler ve istismarlar özellikle de sosyal statü ve ekonomik gücü düşük gruplardaki şiddetin altında yatan nedenler olarak görülüyor. Belli amaçlara ulaşmada güçlük çeken bu gruplar, uğradıkları hayal kırıklığı ve engellenmişlik dolayısıyla şiddet eğilimli hisler beslemeye başlıyorlar. Bugün, sosyal servis programlarıyla da işte bu şiddetin kaynağını kurutmaya yönelik sosyal eşitlik ve adalet programları oluşturmak hedefleniyor. Gerek Sosyal Öğrenme Kuramı gerekse Engellenmişlik-Saldırganlık Kuramı'nın bağlandığı tek bir düğüm var gibi görünüyor: Kültür. Saldırganlığa dair yaklaşımların sonucusu olan kültürel yaklaşımda bilim adamları, saldırganlığın tıpkı bir dil öğrenilir gibi kültürün içinde yoğrulmuş öğrenildiğini savunuyor. Erkek çocuklara oyuncak tabancalar alınıp, gelecekte karşıt cinsleriyle karşılaştırıldıklarında daha saldırgan bir kişilik geliştirmelerinin tetikleniyor oluşu kültürün bir etkisi olarak ele alınabilir. Araştırmacıları bu fikre itense kimi kültürlerde saldırgan davranışların daha fazla görülüp kimilerindeyse şiddet eğilimine daha az rastlanıyor olması.

Nefret ve Şiddet

İnsanlık tarihine kısaca göz atacak olursak yılar süren kanlı din savaşlarına, kültürel hegemoni yarışlarına ve ideoloji çatışmalarına tanık oluyoruz. İnsan psikolojisinde çok büyük bir yeri olan

Çocukları şiddete yönlendiren en önemli unsurlardan birisi de, ebeveynlerin içinde buldukları kültürün etkisiyle seçtikleri oyuncaklar.

"çelişki çözme", uluslararası platformlarda da etkili bir öge. Psikolojik tüm işleyişlerimizi hayattaki çelişkileri çözmeye ve geleceğimizi tahmin edilebilir bir süreğenliğe oturtmaya yönelik çalışıyor. Tıpkı algı mekanizmalarımızın da yaptığı gibi; iki ağaçtan küçük olanın daha uzakta olduğunu tahmin ederiz, daha açık renkteki elmanın daha fazla ışık aldığını... Tüm bu çıkarımların hizmet ettiği amaç ortaktır: Genellemelere giderek yorumlar yapmak, çevreyi anlamak ve geleceğe dair beklentiler oluşturmak. İşte, sosyal, politik ve ekonomik olarak dalgalanmalar yaşayan ve değişen şartlara çok kısa zamanlarda uyum sağlamak zorunda kalan toplumlarda çelişki bir vazgeçilmez oluyor. Bu çelişki de huzursuzluk yaratarak saldırganlığa ve şiddete neden oluyor. Çünkü çelişkilerle yaşamak insan doğasına aykırı bir durum. Norm, değer ve beklentileri sabit toplumlar ise daha düşük şiddet oranlarına sahip oluyor.

Öyle ya da böyle, şiddet toplumlarda artış göstermeye devam ediyor. Dinamikler değiştiğçe ve insan, zihnini kullanarak doğaya yabancı teknolojiler üretmeye devam ettikçe, dozu sürekli artan saldırganlıkları ve ardındaki nefreti anlamak da giderek daha zor bir hal alıyor. Yukarıda saydığımız tüm kuramlar ise tek tek analiz edilmekten- se, etkileşimli ve bütünsel bir model içinde daha derin anlamlar kazanıyor.

İnci Ayhan
inciayhan@yahoo.fr

Kaynaklar:
<http://www.psychologytoday.com/articles/index.php?term=pto-20030501-000001&page=1>
<http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/prospect.htm>
<http://psychology.anu.edu.au/groups/categorisation/socialidentity.php>
<http://www.hawaii.edu/powerkills/CIP.CHAP2.HTM>

